
Alen Kristić

DRUŠTVENA RELIGIOLOGIJA RUBNIKA

(Slovo o Željku Mardešiću)

Rezime

U tekstu se govori o Željku Mardešiću (Jakovu Jukiću) jednom od utemeljitelja sociologije religije na prostorima bivše jugoslovenske zajednice. Autor je pokušao poentirati neke od važnijih dimenzija njegova uzoritog kršćanskog načina života kao i njegova znanstvenog opusa. Iz svoje kršćanske skrušenosti i skromnosti Mardešić je odvažno progovarao protiv poniženog razuma, ponižene dobrote i ponižene moralne odgovornosti svijeta. Iz tog rakursa on kritički govori protiv ideologije, ideološke manipulacije religije i crkava, pojave političke i okultne religioznosti, zalažući se za dijalog, odnosno rehabilitaciju svjetskih religija i civilizacija.

ŽELJKO MARDEŠIĆ je s ovoga svijeta otišao tiho. Bio je to ispraćaj bez buke i namještenih govora. Uz njegov odar bili su vjerni prijatelji. Nije tu bilo moćnika. Ni političkih ni vjerskih. Čak ni od onih koji su sa Željkom prijateljevali gotovo potajice bez hrabrosti da prihvate njegove mudre savjete (poput Nikodema s Isusom u zaklonu noći).

Stoga, vjerojatno, i nema boljeg puta upravo od načina na koji je Željko otišao s ovoga svijeta započeti odgonetati posebnost njegove društvene religio-logije. Tim više jer je Željko na taj isti način i živio. Oduvijek tiho i na rubu.

Blagoslov ruba

Cijeloga je života Željko Mardešić dobrovoljno i svjesno u svim društvenim mijenama izabirao *Isusov usud rubnika*. Ne bi zato bilo pogrešno zaključiti da su posebnost i veličina Željkove društvene religio-logije – kao i posebnost i veličina njegova čitava života – izvirale upravo iz njegova proročkog nasljedovanja *Isusova usuda rubnika*.

Bila je to društvena religio-logija i život *s ruba*.

Samo se na rubu – bez bogatstva i posjedovanja moći – spoznao je Željko, čitajući i živeći Evandjelje, može sačuvati *nepotkupljivost*. Zato je ostajao ustrajno na rubu, strpljivo plaćajući – slično Isusu – cijenu slobodna djelovanja – onoga uvijek nadahnutog dobrotom.

Umjesto dodvoravanja moćnicima ovoga svijeta u stilu većine mislećih ljudi oko nas, Željko je dobrovoljno izabrao blizinu slabima i ugroženima. Opet slično Isusu i ne bez obuzetosti franjevačkom duhovnošću.

Svijet je Željko mjerio i prosuđivao iz perspektive slabih i ugroženih. Otuda – plaćena samoćom i nerazumijevanjem – proročka obilježja njegovih misli nastalih u ozračju skromnosti pa čak i siromaštva: čistoća, jednostavnost, svježina, pronicljivost, dalekovidnost, miroljubivost i snaga prožeta nježnošću.

Željkova društvena religio-logija – natopljena iznimnim znanjem i dobrotom – daleka umišljenim akademskim raspravama i grčevitom stjecanju društvenog ugleda odražavala je njegovu bolnu borbu sa samim sobom (u njegovoj savjesti) da i u vremenima zlokobnih političkih mržnji i krvavog nasilja skrivenog pod obrazinama (maskama) religije sačuva ljudskost – *vjernost znanstvenoj i vjerničkoj čestitosti*.

Njegova društvena religio-logija čudesan je spoj govora iskrenog kršćanina – osvjedočenog vjernika – i ozbiljnog – zauzetog – društvenog religio-loga koji je svim religijama i svim društvenim pojavama pristupao s istom znanstvenom strogoćom. U napetosti između promjenljivosti suvremenog društva i nepromjenljivosti temeljnih vjerskih istina Željko je kušao u sebi ostvariti u ozračju dijaloga susret između društvene znanosti – religio-logije – i same religije. Znao je da se taj susret može ostvariti jedino nadvladavanjem *grijeha oholosti* i *zla*

samodostatnosti od kojih i potječe većina zla na našoj zemlji. Zato je Željкова društvena religiologija i bila sačinjena od skromnih znanstvenih odgovora i dobrohotnih religijskih poruka. Nije se Željko utjecao skrivanju i prešućivanju. Dopuštao je sumnjama na volju da se razmašu i razmnože. Njegovu društvenu religiologiju prožimala je sloboda posvemašnje iskrenosti.

Protiv ideologije i mitova

Živeći na rubu, Željko Mardešić je, ispisujući vlastite misli o religiji i društvu, suprotno vjetrovima koji su puhali oko njega, znanost oslobađao od mitova – *demitizirao ju je* – a religiju od ideologije – *deideologizirao ju je*. Mogao je to jer se izborom života na rubu unaprijed odrekao žudnje za moći, koja je temeljni razlog posezanja za mitovima u svijetu znanosti i posezanja za ideologijom u svijetu religija.

Željkov središnji uvid o društvenim kretanjima u vrijeme rata i poraća – upravo je tada njegova društveno religiologijska misao dosegla vrhunac – bio je temelj i opravdanje njegovih nastojanja oko oslobađanja znanosti od mitova i religije od ideologije. Dok je svijet izlazio iz moderne i ulazio u postmodernu, opažao je Željko, mi smo činili *obrnuti krug* i neočekivano se vratili u predmodernu – ponegdje čak i ispod razine komunističkih ostvarenja.

Nekadašnji totalitarizam promijenio je vanjsko obličje, ali njegova narav ostala je i dalje nazočna u našem društvu. Željku nije promaklo kako je komunizam boljševičkog usmjerenja kod nas preživio slom Jugoslavije i dalje uspješno trujući našu društvenu pozornicu nastanjujući se u *protukomunističkoj retorici* i *nacionalističkoj ideologiji*.

Dok je Zapad preplavljivala vjerska ravnodušnost praćena cvjetanjem starih sekta i novih religijskih pokreta, na našim prostorima je – što je Željku bilo teško ne vidjeti, a još teže prešutjeti – religija (ne bez krivnje religijskih moćnika željnih svjetovne moći i ugleda) postala u rukama političara ne samo sredstvo buđenja političke mržnje i krvavog nasilja nego i sredstvo njihova opravdavanja i veličanja. Stoga je Željko neštedimice ulagao cijeloga sebe u *razlikovanje između istinske i lažne religioznosti* koje u svakoj religiji žive zajedno jedna pokraj druge poput kukolja i pšenice, kako je na gotovo nenadmašan način jednom zgodom pripovijedao Isus.

Za njega nije bilo sumnje da se u srcu istinske religioznosti uvijek nalazi motiv *biti koristan drugome*, dok lažnu – ideologiziranu – religioznost izdaje

motiv *okoristiti se*. U tome smislu je Željko i shvaćao simboliku križa – daleko od pobjede ili uzdizanja nad drugima – kao poruku dobrovoljne smrti za druge i dobrote koja ne živi od smrti drugih.

Oprečne religijske nostalgije

Polazeći od toga uvida Željko je shvatio kako u svakoj religiji postoje istodobno *dvije oprečne nostalgije* o kojima u konačnici ovisi istinitost ili lažnost religioznosti koju u sebi udomljuje. Prva – *sakralne naravi* – okrenuta čistim počecima i izvorima religije – dobroti i pomaganju – religiji jamči istinitost utemeljenu u slobodi od svake ideologije, dok druga – *svjetovne naravi* – ukorijenjena u političkom ustroju otvara prostor za političku ideologizaciju religije – njezinu zlouporabu u nereligijske nakane. Dovoljno je promotriti povijest svake religije – čak i onih poput islama u kojem postoji velika blizina (ako ne u pojedinim viđenjima i jedinstvo) sakralnosti i svjetovnosti – da premoć svjetovne nostalgije u jednoj religiji neminovno vodi njezinoj političkoj ideologizaciji na štetu ne samo politike nego puno više i same religije. Željko je dobronamjerno opominjao kako religija i politika u međusobnoj isprepletenosti stradavaju tako što politika gubi oznake razumnosti i završava u ludilu mahnitosti, a religija se izobličuje u fanatizmu i zlu.

Željko je – kao osvjedočeni kršćanin – brižno ukazao na povijest dviju oprečnih nostalgija unutar kršćanstva.

Prva – sakralne naravi – bila je vezana uz sjećanje na Kristovo bogočovještvo i prve vjerničke zajednice dobrote i pomaganja, a druga – ukorijenjena u svjetovnom ustroju – uz svjetovnu moć ostvarenu uz pomoć države, prava i filozofije. Proučavajući posljedice prevlasti ovih dviju nostalgija na licu Crkve u prošlosti, Željko je ukazivao na lažnost kršćanstva u kojem glavnu riječ ima nostalgija usmjerena prema svjetovnoj moći jer vjernici unutar takvog kršćanstva žive vjeru radi vlastite koristi, a ne radi spasenja i služenja bližnjih. Željko to nije radio kako bi dokazivao krivnju odgovornih u prošlosti, nego da bi kršćanima ukazao na opasnosti koje vrebaju u sadašnjosti i budućnosti.

Politička i ezoterično-okultna religioznost

Oslanjajući se na iste kriterije Željko je na znanstveno i vjernički odgovoran način pristupao oprečnim tokovima suvremene postmoderne religioznosti – *političkoj vjeri i ezoterično-okultnoj religioznosti*.

Raskrivajući da oba toka suvremene religioznosti izranjaju iz nostalgije prema moći, politička na matrici predmodernog društva i na razini kolektiviteta, a ezoterično-okultna religioznost na matrici postmodernog društva i na razini pojedinca, Željku je postalo jasno da se u oba slučaja radi o *lažnoj religioznosti*.

Stoga je Željko proročki upozoravao da religija u zagrljaju politike – politička religija – biva svedena isključivo na *čistu biologiju*. Politička religija se u ozračju zlouporabljenog religioznog pamćenja, govora ugroženosti i umnažanja straha krajnje redukcionistički promeće u pogubno sredstvo isključivo *biološkog* (i političkog) *nadživljavanja neprijatelja*, postajući jamac pukog opstanka i slijepog okupljanja u kolektivitet, dok istinsku religioznost uvijek obilježava nadilaženje *čiste biologije*, jer napor oko dobrote, opraštanja, milosrđa i pomirenja uvijek predstavlja neku *smrt* biološkog čovjeka u nama.

Vrhunac zlouporabe religije u zagrljaju politike – *njezine političke ideologizacije* – Željko je vidio u *ratu*, zbog čega je s ljubavlju tragao i pisao o vjerničkim pobunama protiv rata unutar svih religijskih tradicija – na poseban način triju abrahamskih religija – dolazeći do znakovitog zaključka kako su nositelji *mirotvorstva* unutar svih velikih religija uvijek bili *rubnici* – progonjeni i prezreni – od mistika preko siromašnih redovnika do heretika.

Stoga ne čudi da je Željku na srcu bila i tema o povezanosti *političkih religija* i *pamćenja zla*, što bi nama nakon iskustva *Srebrenice* moralo biti jako bliska i nezaobilazna tema. Željko je bio zagovornik *pomirenja* (koje, naravno, ne isključuje pravdu) još u vrijeme kada se ono promatralo kao *izdaja svojih*, znajući da se u sadašnjosti ne može činiti dobro pamteći zlo iz prošlosti. Činio je prve korake dijaloga dobrote ne samo sa sadašnjošću nego i s prošlošću kako bi kršćani (ali i drugi vjernici) smogli snage priznati vlastitu krivnju za nepravednu patnju drugih, ugrađujući u vlastito sjećanje na patnje i patnju drugih kako se sjećanje na patnju u budućnosti ne bi moglo prometnuti u poziv na osvetničko činjenje novog zla.

Željko je zagovarao izlazak iz začaranog kruga *zlog pamćenja predmoderne* i *nikakvog pamćenja postmoderne*. Tako je vjerno slijedio poziv pape Ivana Pavla II na *čišćenje pamćenja*, uviđajući da priznanje vlastite krivnje i traženje oprosta nije *slabost* nego vrhunac vjerničkog obraćenja i ljudskosti.

Željku nije promicala ni *lažnost ezoterično-okultne religioznosti* daleko više nazočne na Zapadu nego u našim krajevima u kojima je politička religija u duhu predmoderne vrhunska kušnja za vjernike svih religija. *Eklektične* i *sinkretističke*

naravi ezoterično-okultna religioznost od ljudi *ne traži zauzetost, strogost ili žrtvu, nego im pruža neku vrstu zabave, užitka, igre i zaborava* uz mogućnost da stvaraju religiju po vlastitom ukusu za sebe, a u svrhu igre, zabave, provoda, bijega od dosade u suvremenom svijetu uzbuđenja, znatiželje i egzotičnosti.

Posebnost Željкова *raskrinkavanja* lažnih oblika religioznosti pored iznimnog znanja i pronicljivosti sastojala se u tome što je jednaku znanstvenu strogoću prema svim religijama udruživao s Isusovim pozivom – *Obrati se!* – što znači da je lažnost religioznosti na prvom mjestu tražio u sebi i vlastitoj religijskoj tradiciji (kršćanskoj) – tek potom drugdje – uvjeren da se vjerodostojnost vlastite religije ne brani dokazivanjem lažnosti tuđe, nego istinskim življenjem vrijednosti vlastite religije.

Stoga je i Željkov govor o lažnosti političke religije i ezoterično-okultne religioznosti bio dalek bojovnim napadima na druge, smjerajući na prvom mjestu propitivanju vjerodostojnosti vlastitog vjerničkog života. Za Željka nije bilo presudno dokazati krivnju drugih, nego doseći odgovor na pitanje u kojoj mjeri u nama samima nazočna lažna religioznost – politička ili ezoterično-okultna – i u kojoj mjeri naš vjernički nevjerodostojan ili mlak način života uzrok porasta lažne religioznosti u svijetu.

Na tragu Drugog vatikanskog koncila

Ako bismo u povijesti Crkve tražili tačku koja predstavlja uporište i nadahnuće za Željково oblikovanje njegova vjerničkog života i njegovih društveno-religioloških nastojanja, bez sumnje bismo morali ukazati na *Drugi vatikanski koncil*, u kojem je Željko vidio prevlast i potvrdu sakralne nostalgije okrenute Isusu u Crkvi. Upravo je iz Drugog vatikanskog koncila – svjestan da je riječ o najznačajnijem događaju u povijesti Katoličke crkve po mjerilu teoloških poticaja i društvenih odjeka u svijetu – Željko crpio nadahnuće za svoj život i rad. Radovao se da se Katolička crkva kao nikada do tada iznova približila svojoj izvornoj poruci, ostavljajući za sobom feudalnu zatvorenost i ideološku bojovnost u ime otvorenosti i plodnog dijaloga sa suvremenim svijetom – modernošću i njezinim vrednotama.

Kroz svoj rad pridonosio je već uvelike zakašnjelom prihvaćanju i oživljavanju duha i nauka Drugog vatikanskog koncila među katolicima u našim krajevima. Nije skrivao razočarenje zbog povratka mnogih katolika – u obećanja politike razočaranih vjernika – na *predmoderne oblike kršćanstva*

protivne duhu Drugog vatikanskog koncila. Umjesto nade i radosti, života i budućnosti, mira i stvaranja boljeg svijeta, skromnosti i služenja, u takvim razočaranim vjernicima – s tugom je ustanovljavao Željko – vladalo je razočaranje, smrknutost, umišljenost, sveznanje i zatvorenost. U svojim su srcima takvi razočarani vjernici Veselu vijest Isusa iz Nazareta o spasenju svih ljudi izokretali u umišljenu osudu svijeta – umjesto da ga ljube i služe u skladu s porukom i primjerom Isusa iz Nazareta.

Željko je bio svjestan i buđenja sličnih *fundamentalističko-redukcionističkih oblika religioznosti* unutar drugih velikih svjetskih religija utemeljenih na prvom mjestu na *koristoljubivoj političnosti*. Za fundamentaliste – religijske koliko i svjetovne – stoji Željko tvrdnja da im je uvijek važnije uništiti neprijatelja nego obratiti sebe. U tome se i očituje lažnost njihove religioznosti. Dalekovidan kakav je bio Željko je, nazivajući religijski fundamentalizam *novim ateizmom*, upozoravao da se istinska opasnost za kršćanstvo (dakako i za druge religije) ne nalazi izvana nego iznutra – u nevjernosti vlastitih vjernika okrenutih napadanju tuđeg zla, a ne borbi protiv svojega (osobnog, obiteljskog, plemenskog, narodnog ili civilizacijskog).

Upravo je u fundamentalističkom bijegu religija u nepovratnu prošlost svjetovne moći i povlastica Željko vidio temeljnu – suvremenu – kušnju za svjetske religije o kojoj će ovisiti njihova vjerodostojnost u budućnosti. Za katolike se – što je Željko neumorno ponavljao – ta kušnja sastojala u istinskom *da ili ne* Drugom vatikanskom koncilu.

U ozračju dijaloga

Zbunjivalo je mnoge, čak i teologe, da je Željko Mardešić u stvarnostima suvremenog svijeta (koje nije idealizirao) – kao što su *demokracija, globalizacija, mediji, pluralizam i individualizam* – pronalazio, za razliku od većine, ne prijatniju religijskom identitetu nego *providonosnu prigodu* produbljivanja i čišćenja religijskih identiteta od svih kroz povijest nataloženih laži i zabluda.

U suvremenim uvjetima – nije skrivao Željko – svjetske religije pa i Crkva gube doduše *vojnu i političku moć*, ali – što bi za njih trebao biti istinski dobitak – dobivaju mogućnost većeg duhovnog ugleda i moralnog utjecaja u svijetu. Umjesto na život naviknut na prošle zasluge i buduća obećanja, Željko je Crkvu (i sve druge religijske zajednice) poticao da *bez poštede* uđu u novo društveno ozračje natjecanja sa svim drugim institucijama kako bi konkretnim djelima dokazale vlastitu vjerodostojnost i zauzetost oko čovječnosti.

U vjernosti Drugom vatikanskom koncilu utemeljeno je i Željko oduševljenje *dijalogom*. Bez dijaloškog odnosa sa svijetom – tvrdio je s pravom Željko – povezanog s vrijednostima pomirenja, opraštanja i ljubavi svaka će se religijska zajednica – i Crkva – preobraziti u samoubilačku sektu nadahnutu nepoznavanjem svijeta, neprijateljstvom sa svijetom, zlopamćenjem o svijetu i prezirom svijeta. Samo Željko dijalog sa svijetom – u kojem je povlašteno mjesto, dakako, imao dijalog sa svjetskim religijama – nije shvaćao kao razbacivanje lijepih riječi bez učinka nego kao konkretno *svjedočenje dobrote u svijetu*. Željko dijalogom nikada nije kušao pobiti tuđe mišljenje nego pronaći raspoloživost čovječnosti u sebi i drugima. Za njega je dijalog u ljudskoj slobodi imao izvorište i uvir, a konačna svrha mu je bila u uvažavanju i djelatnom služenju drugome. Naravno Željko je bio svjestan kako dijaloška sposobnost pojedine vjerske zajednice sa svijetom (i drugim religijama) u prvom redu ovisi o stupnju postojanja dijaloga unutar nje same – između njezinih članova. Stoga se zalagao za dijalog unutar same Crkve kao preduvjet uspješnog dijaloga Crkve sa svijetom (i svjetskim religijama).

Uzrok zastoja i umora u dijalogu između vjerskih zajednica na našim prostorima – *međureligijskom* i *ekumenskom* (promatrano s kršćanske tačke gledišta) – Željko je prije svega vidio u činjenici da naše vjerske vođe (i većina vjerskih službenika) djeluje više u skladu s političkom logikom – *Moramo zaštititi svoje položaje!* – nego s istinskom vjerničkom logikom – *Moramo učiniti prvi korak prema drugome pa čak i ako na njega neće biti odgovora!* – što opet još jednom potvrđuje robovanje našeg društva pa time i naših vjerskih vođa *predmodernom duhu* u skladu s kojim su (protivno političkoj zrelosti naroda) vjerske vođe ujedno uvelike i političke vođe naroda.

Izazov nepotkupljivosti

Ako bismo na koncu pokušali barem ukazati na neke od izazova koje Željko *društvena religiologija* stavlja pred znanstvenike (posebno religiologe i teologe) i vjernike u našem bosanskohercegovačkom kontekstu, onda bismo na prvom mjestu morali ukazati na Željkov uzor *nepotkupljivosti*.

Željko *sloboda za istinu i dobrotu* pa čak i po cijenu života *na rubu* u ozračju skromnosti i siromaštva učinila je od njegove društvene religiologije vjerničko i znanstveno služenje općem dobru – društvenoj i vjerskoj zajednici – jer ni u jednom trenutku nije bila zaražena *mitovima* i *ideologijom*, zbog

čega ni u rukama vjerskih ni u rukama svjetovnih moćnika nikada nije mogla poslužiti za skrivanje istine i opravdavanje zla.

Prihvate li naši znanstvenici i vjernici za uzor Željkovu *nepotkupljivost*, onda im, zasigurno, ni dosezanje drugih Željkovih ljudskih i znanstvenih (u slučaju da su vjernici i vjerničkih) vrijednosti neće biti nemoguće. Otvorit će se mogućnost da i njihovim mislima prostruji duh dijaloga, miroljubivosti, opraštanja, istinoljubivosti, skromnosti, jednostavnosti, čistoće, otvorenosti i povjerenja.

Alen Kristić

THE SOCIAL RELIGIOLOGY OF THE MARGINALIZED

Abstract

This paper deals with Željko Mardešić (Jakov Jukić), one of the founders of the sociology of religion in the former Yugoslavia. The author seeks to highlight some of the more significant dimensions of his exemplary Christian way of life and scholarly opus. In his penitent, humble Christian way, Mardešić spoke out boldly against the denigration of reason, goodness and moral responsibility in this world. From this perspective, he spoke critically against ideology, the ideological manipulation of religion and the churches, and the emergence of political and occult religiosity, advocating instead dialogue and the rehabilitation of the world's religions and civilizations.